

L. A. MURATORI KÉT ERKÖLCSTANI MŰVE
A XVIII. SZÁZADI MAGYAR IRODALOMBAN*

Tarnai Andor az akadémiai irodalomtörténetben a jezsuita barokk világkép fellazítása során szót Muratori két — itthon is megjelent —, erkölcsstani jellegű vallásos művéről, tömören és találóan jellemezve Muratori reformkatolicizmusát.¹ Ezek elemzésével kapcsolódok az ülésszak általános és egré érdekeltségű kérdéseihöz. Nem mintha a nagy történészek sorába tartozó Muratorinak nem kellene szintúgy felmérni itthoni példaszerepét; annál is inkább, mivel az övele egy hullámhosszon dolgozó klasszikus magyar literátor, akinek személyét az olasz kutatás Muratorijához képest mi elhanyagoltuk, Bél Mátyás Schwandtnernek Muratorias című *Scriptores Rerum Hungaricarum*-ja elé írt, 1745-i dátumú *Praefatio*-jában Muratorit állítja magyar kortársai elé példaként, az ő szervezőmunkáját és gyűjteményeit, amivel méltán „gloriatur Italia”. És nem mintha a jeles irodalomkritikusok, esztéták közé tartozó Muratorinak szintúgy nem kellene megvizsgálni itthoni fogadtatását, végre is Döbrentei Gábor még egy 1812. május 27-i levelében is Muratorinak a szonettformára vonatkozó fanyar megállapításait idézve bosszantja Kazinczyt. Természetesen a forráskiadó Muratorinak éppúgy megvolt hatása a magyar romantikus irodalomra, mint a reformkatolikusnak Fesslerre, vagy még arra a XIX. század eleji pesti növendékpapságra is, melynek progresszív arculatát Muratorinak *De ingeniorum moderatione* című és általuk kiadott teológiai fő műve is alakíthatta.

Mindez azonban csak halvány jelzése most azoknak a szélső határpontoknak, melyek közt Muratori tanulmányozását is vállalnia kell a XVIII. század magyar kutatójának.

A szóban forgó két erkölcsstani műnek vizsgálatát paradox módon az egyfelől csak a történetész, másfelől csak az irodalomkritikus tevékenységére irányult figyelem eléggé hátrébe szorította az európai köztudatban. E művek egész sor lexikon Muratori-cikkből kimaradtak, kiestek a Bompiani-féle nagy irodalmi szótárból is. Mellőzésük nem annak tulajdonítható, hogy a szaktudományok a maguk területén gyakorolták illetékességüket. Sokkal inkább jelenünknek a XVII—XVIII. század tudósáról és tudósságáról tévesen kialakított, tudománytörténetileg torz felfogása okozta ezt a figyelmetlenséget — a poligrafus tücsköt-bogarat összehordó, tekintélyelvi alapon adatokat s anekdotákat közlő, szűkkörű és poros erudícióját akaratlanul is összekeverték azzal az ugyancsak félelmetes méretű és sokfelé elágazó tudományossággal, melynek pedig megvolt az eleven, organikus eszmei központja, súlyos filozófiai jelentősége, nemcsak korszerű műveltség birtokában, hanem az európai kulturális fejlődésnek alapkérdéseire reagáló érzékenységgel. Bél Mátyás, aki a francia Pierre Baylere és az olasz Muratorira egyaránt hivatkozott az idézett *Praefatio*-ban, bizonyosan nem azok közé a tudósok közé tartozik, akiket Bessenyei György, maga is igen eruditus személy, így méltatott: „szeny-

* Az Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi Kutatócsoportja által szervezett s Egerben megrendezett konferencián (1971. október) elhangzott előadás.

¹ A magyar irodalom története II. A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk. KLANICZAY Tibor, Bp. 1964. 508.

nyes okosok, Régiség hamvában pislogó tudósok, Mind tudatlanságra átkozzák nevedet' És reves grapsákhöz lántzollyák lelkedet" (*A természet világa*), és Muratori szintoly kevéssé volt „reves grapsák” szerzője, mert — hogy el is kezdjem bemutatását — így írt ő a *Jóízlésről szóló reflexiók* című fontos kritikai dolgozatában: „Bármely ars liberalist vagy tudományt, melyet kritikával fognak fel és tudós ismeretekkel közölnek, becsülni fogunk. Ezzel szemben egyáltalán nem tartunk számon bizonyos jámborsági [devóciós] könyvecskéket, triviális történeteket és humanistáktól, rétoroktól, poétáktól származó oly tisztán logikával, tisztán joggal, tisztán teológiával, skolasztikussal és moralissal, foglalkozó könyveket, oly zagyvalékokat [zibaldoni], amelyeket hátgörbüléssel és nem ésszel szerzett műveknek hívnak közönségesen, és nem fogunk törődni az irodalmi respublica számára minden haszon nélküli és már sokszor megírt kérdésekről vagy doktrínákról szóló könyvekkel sem.”²

Messzire vezetne azt is tárgyalnunk, hogy ez az ízlésfogalom közérdekű, tágabb az irodaloménál, összefügghet még a gustus és sapientia egymásra vetítésével is, ez már a mi földünkön is érdekes kérdés, s épp ez utóbbi kapcsolat Malebranche-hoz is elvezethet, akit Muratori szeretett s itthon sem volt ismeretlen. De most elég annyi, hogy ez az erudíció, idézetünkéből kitetszően, energikusan aktív és kritikus volt, oly aktív, mint Muratori élete maga, mely a hercegi könyvtár és egy szegényes, polgári plébánia gondjai között bontakozott ki, pereskedésben a római Kúriával (mintha fra Paolo Sarpi utódja volna) és állandó ellenkezésben a gazdagok szívtelenségével és a szegények tudatlanságával, vagy talán inkább a szegények ostobaságban tartásával.

Keressük hát meg a történész tárgya és az irodalmaré, mint szélső pontok között a bentebb fekvő inspirációt, mely mindkettőre kisugárzik. A gyakorlati munkába merült plébános és a nem kevésbé gyakorlati tudós elveinek egymáshoz méréséből, tapasztalatainak szembeállításából lobbant fel az. Nem véletlen, hogy a modern katolikus internacionálé ez első nagy alakja éppen 1713-ban adta ki, vagyis történetírói és kiadói munkájának elején a híres *Trattato della Carità Cristiana, in quanto essa è amore del prossimo* c. művét, melynek címe Gál-falvi Ózdi Ferencnek, Bécsben s 1776-ban megjelent (de már 1773-ban kész) fordítása szerint ez: „A nagy parantsolatnak, tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz magyarázatya”. Ebben az Eduard Winter kutatásai szerint Indiáig és Dél-Amerikáig elhíresülő könyvben találkozunk össze először teljes mértékben Muratori tudása és tapasztalata. Rövidre fogva ez a tanulság belőle: az európai kulturális tudat krízise a vallásos tudat válságában világosodik meg előtte és oly kivezető utat keres, egyeztetni akarván a régit és újat, az empirikus hevületével is, amilyenre más nem gondolt, és amely a világi kultúra és emberiség új igényeihez igazodik.

Íme a tudása: karteziánus racionalista műveltsége, melyet Mabilion, a nagy mintakép, az egyházi studiumokba is bevezetett, már felsebződött Spinoza, Bayle, Richard Simon, a bibliakritikus tanításától; s fel kellett ismernie, hogy az új kritika már nemcsak a monasztikus studiumokat keverte gyanúba, vitássá téve az erudíció értékét, hanem — és itt a Béli-től említett Bayle magasodik fel — az elért eredmények már másféle történelemről beszéltek, mint amilyet a győzedelmes Egyház történetével lehetett volna azonosítani. Hogyan is lehet megismerni a múltat, mikor a tegnap még szentnek gondolt szövegek is vitássá váltak? Hogyan lehet megítélni a múltat, mely kibújt a tegnap még kizárólagosnak tekintett gondviselés védőszárnyai alól? A történetírás, katolikus és protestáns, saját alapelveit tulajdon eredményeivel cáfolta meg.

És a tapasztalat, az empiria? Akinek könyvtára nem annyira a konyhával, mint a világi és gourmet franciáknál, hanem polgárok és koldusok plébániájával volt szorosabb kapcsolatban, mint Muratorinál volt, az jó gyakorlati tapasztalatok alapján gondolkozhatott el a tradíció

² Fordításaimhoz az Ezio RAIMONDI tanulmányában (*Ragione e erudizione nell'opera del Muratori, Sensibilità e razionalità nel Settecento*, 1967. 327.) kiemelt idézetet vettem alapul.

és a gondviselés eszméinek zavaráról. És amikor ráébredt arra, hogy modernnek kell lennie és mégsem lehet hitének tradícióját megtagadnia, akkor arra is rádöbbent, hogy ez a választás a tett és a gondolat, a cselekvés és a kutatás másféle, az eddigtől eltérő egységét követeli tőle, vagyis: annak a gyakorlati és elméleti belátását, hogy az emberek történetét az emberi akarat művének kell tekinteni. A Gondviselés égboltja alatt — amitől a hívő nem fordult el — a szinguláris esetek érdekességétől megszállott Muratori már nem a szent történelmet, hanem az emberit keresi, amely „konszenzus, szolidaritás, aktív részvétel egy oly igazságban, mely sosem egyetlen emberé”,³ és amelynek egyik ága visszavezet a középkorba, a másik ága a reneszánsztól és a trienti zsinattól az ő napjaiig nyúlik el, de mindazzal a súlyos problémával együtt, melyet az egyetlen fejlődés, meg a kétértékű haladás hozott magával. Az elmúlt kétszáz év alatt — mint a *Riflessioni sopra il buon gusto*-ban írta — újjászületett a művészet és tudomány jó ízlése, s hadat üzentek az anticipált ítéleteknek, melyek annyi kárt okoztak az igazság kutatásának; és a karitásról szóló traktátusában annak is örvendett, hogy kétszáz év óta megerősödött a keresztény jámborság; de mindjárt súlyos árnyék is borult a tudás és jámborság e progressziójára: „miért maradtunk azonban a szegények szeretetében oly hátra, kikre különös gondunknak kellene lennie? . . .” (az idézet Gálfalvi Ozdi fordításából való).

Muratori tudatában van annak a fordulatnak, mely a reneszánsznak köszönhető; mélyen klasszicista tudattal fedezi fel a középkort, a félelmetes longobárdot, a krónikák világát — klasszicista tudattal, mert úgy vélte, hogy amióta ártani nem tud többé, a barbár világtól is tanulni kell, sőt, sajátos szépségét is fel kell fedezni; ez a reneszánsz világtörténelmi fordulatának elismeréséből következett; de azt is be kellett látnia, hogy bármennyire előrehaladt is az előítéletek elleni harc és a jámborság, mégsem küzdötte le teljesen a középkort. Mondhatnám, hogy Muratori vallásossága, történetírása és irodalomkritikája abban az eszmei és lelki feszültségben, belső vitában zárulnak össze, melynek pólusai a következők: egyfelől fel kell tárnai a középkort, mert barbársága a reneszánsz és a tridentinum után nem árthat nagyon; másfelől e kellő távlatban tartott középkorkép mögött ott remeg az aktuális küzdelem indulata mindaz ellen, ami még él, és hat és árt a barbárságból, a babonától a fanatizmusig, a pápai Kúria túlkapasaitól a szociális kérdés újkori elhanyagolásáig.

Az áhitatosságról szóló könyv fordítójának szavaival halljuk, hogyan ír le s értelmez Muratori egy ikonográfiailag igen hálás témájú képet, a szent Antal apátét. „Lásd, úgy mond a szegény, ihol a kezében vagyon a tüzes láng, mely azt jelenti, hogy ő a tüzre vigyáz; lábai alatt áll a disznó, melyből nyilván kitetszik, hogy az ő hatalmas gondviselése alá vagynak bizva a disznók, ökrök, lovak és kecskék.” (228. l.) De ha az okosokat kérdeznék meg, megtudhatnák ezek a szegény jámborok, hogy a lángazó tűz itt az isten és a felebarát iránti szeretet képe, a disznó pedig a testi gyönyörűsége és a kísértéseken vett győzedelmé; de a szegények nem kérdeznak, s az okosok nem szólnak hozzájuk. Így, hát, folytatja Muratori, annak ellenére is megülik Szent Antal napját, hogy az egyház nem tette kötelezővé; senki sem megy azon a napon dolgozni. „Jaj volna másképpen szegénynek” — ironizál Muratori —, „mert ha dolgoznék, minden barmai el-vesznének azon esztendőben és veszedelem volna, hogy a tüztől meg ne emésztődnék háza”. Mintha bizony a szentek bosszút állnának azon, aki — ráadásul ily félreértéssel — nem tiszteli őket. A konklúzió ebből is, más példából is ez: „a szentekhez való áhitatosság nem vezet a valóságos áhitatosságra”. (231. l.)

Állítsuk be ennek a képek ezt a felfogását pl. Hieronymus Bosch és Flaubert Szent Antal víziói közé, s kiderül, hogy a sem nem protestáns, sem nem misztikus, sem nem janzenista vagy pietista, de nem is esztetizáló Muratori a józan okosság nevében magyaráz a népnek a szentképről s a szentek tiszteléséről, vagy inkább arról, hogy ne a szentektől, hanem saját munkájuktól várják a házukat fenyegető bajok elhárítását.

³ Ezio RAIMONDI: i.m. 331—332.

Az európai öntudat nagy kríziséből a XVIII. század korai felvilágosodásának Descartes és Malebranche, a nagy rendszerek utáni útjára tehát úgy tért rá Muratori, hogy a történész és az ízléskritikus elvei, a tradíció és a hit, a tradíció és a tudomány összekapcsolódó eszméivel együtt a karitás és devotio tárgyú könyveiben központosultak és hitelesültek. Sokan írtak Muratori racionalizmusáról; de ez csak nevelődésének volt egy etapja, valójában empirista ő, aki a történetírásnak vossiusi definícióját, a *cognitio singularium*-ot a Bacon és Locke jelölte úton váltotta valóra hatalmas és a dolgokban, az esetekben, a részletekben elgyönyörködni tudó eruditus fantáziával.

Az elvek fölötti reflexió és a tudós konkrét munkája Muratori szolid elméjében tehát egyetlen valóságként volt jelen, mint ahogy a devotió modernizálása öneki az olasz és egyetemes kultúráét is jelentette. Az eddigiek talán meggyőzték hallgatóimat, hogy az a két könyv, melynek magyar fordításáról és hatásáról beszélek a következőkben, nem akármilyen kegyeségi irat: egy világhírű és nemzetközi hatású tudósnak fundamentális jelentőségű alkotásai, melyek Itáliában is, Európában is az Eduard Winter által leírt nagy folyamatnak főszereplői közé tartoztak, a konfesszionalizmus elleni harc fegyvereivé lettek, vagy ahogy Fessler egy kitűnő monográfiája, P. F. Barton írta nemrég, megteremtették a jozefinizmus egyik centrális Leitmotivját is.⁴

E két könyv tehát eleve kiemelkedik a korai felvilágosodás magyarországi irodalmából, messze meghaladva az átlagos laicizáló erkölcsstanok eszmei töltését. S most ezt kérdezzük: hogyan jutott el hozzánk, milyen volt a hatása, meddig terjedt az, s mit táplált?

Noha először a *Trattato della Carità* készült el, 1720-ban és jelent meg, huzavonák után, 1723-ban, és az 1743-ban befejezett *Della regolata divozione de' cristiani* csak 1747-ben jelent meg Velencében, még kínosabb viták után, minálunk a *De recta hominis christiani devotione* adatott ki előbb, Budán és 1756-ban, csak azután Esztergomban és 1763-ban, az érseki tipográfiában, a *De Charitate Christiana*, majd ugyanebben az évben Egerben az előbbi könyv magyarul is: *A keresztény embernek valóságos Áhitatosságáról* címen (de Bécsben kelt, 1759-es praefatióval.) Végül pedig a karitás-könyvnek fordítása is, Bécsben és 1776-ban, Gálfalvi Ozdi Ferenc-től.

Kezdjük az 1763-ban megjelent két könyvvel, már csak azért is, mert rögtön választ kapunk arra a kérdésre, hogyan is jutott el hozzánk Muratori.

Ex italico sermone in latinum versus a . . . A. F. Schupanzigh, olvasni a *De Charitate* esztergomi kiadásának címlapján, 1763-ból. Ez a Schupanzigh pozsonyi kanonok volt és mint servus és cliens Barkóczy Ferenc hercegprímásnak, esztergomi érseknek ajánlja a kiadványt. Barkóczy kevéssel előbb hagyta oda Egert, az ugyanebben az évben Egerben megjelent magyar nyelvű Muratorinak tehát ő egyengette az útját. Annál érdekesebb, hogy ez a magyar Muratori viszont nem a caritas-könyv, hanem a devotióról, az áhitatosságról szóló (mely már 1759-re kész volt). Nem kétséges, hogy Barkóczy, miután a felebaráti szeretet könyvét kinyomatta az érseki tipográfiában, Muratori másik híres és a caritasszal dialektikusan összefüggő könyvét, a devotióét is a közönség elé akarta vinni, s tette ezt magyarul, valamikori székhelyén. De mi indította erre? Schupanzigh kanonok ajánlása érdekes fénybe vonja a választ. Először is a püspök buzgón tanulmányozta Muratori szövegét. Schupanzigh azt írja az esztergomi *De charitate* 1763-i ajánlásában: „nec novum Tibi accidat, qui autographum legeris et documenta in eo contenta non ignores, sed mediteris die ac nocte” (a3). Azért ajánlja Barkóczynak a könyvet, mert ő a caritas emez országát szélesíti, mert míg fáradhatatlanul működik az ifjúság eruditussá tételében, ardens zelus-szal gyűjtja fel papjai lelkében a caritas

⁴ Peter F. BARTON: *Ignatius Aurelius Fessler*. Wien—Köln—Graz 1969. 30.

tüzet, hogy ezek aztán a nép keblében, plebis pectora, terjesszék tovább azt a tüzet; s mellőzi annak elmondását, hogy a főpap jobb rendbe hozva a hívők munificenciáját, omnibus pauperibus in pondere et mensura oportunius provideat; sőt, de erről hallgatnia kell, a nyomorultakat is bőkezűen segíti.

Magyarán: Barkóczyban Muratori tanítványát jellemzi, elég konkrétan, a fordító kanonok. Ám ebben az összefüggésben az új erkölcs-tani elv és gyakorlat már propagandává erősödik fel és publikációba megy át, mert amellet és azután, hogy latinul és magyarul egyidejűleg jelenik meg Muratori e két fontos műve, sorban megjelenik az is, amit e két könyve ajánl. Melegen ír bennük Muratori Segneriről. Ime, Segneri hitbuzgalmi, parochusoknak szóló írásai 1740-től kezdve hétszer jelennek meg a század folyamán, két ízben épp Egerben (1779 és 1795); dicséri Drexeliust is, és lám, Drexler könyvét újra lefordítják és kiadják Egerben, 1764-ben; az esztergomi kiadású *De Charitate* elején áll Vinc. Lodovico Gottinak nagyon meleg approbációja, s Gotti hitvédő műve szintén megjelenik, ugyancsak Egerben. Volna még egy-két ilyen adat, de ennyi is elég annak bizonyítására, hogy Muratori két könyve körül bizonyos tendenciája is kialakult annak a könyvkiadásnak, mely többé-kevésbé modernizálni igyekezett a katolikus erkölcs-tant. Egyik sem éri utol Muratori eszmei magasát és elvi szigorát; de együttvéve mégis csak Muratori növekvő tekintélyére vallanak.

Mielőtt Muratori műveinek terjedéséről is szólnék néhány szót, vizsgáljuk meg kissé részletesebben, mivel is hatott, mily eszmei tendenciákat táplált ez a két mű.

A kötetenkénti elemzésre nem futja időnkéből. Célszerűnek látszik különben a két könyv eszmevilágát együtt tárgyalni, két különböző időben, de egyazon gondolat két ütemében készült e két mű, s ha előbb röviden elmondjuk, hogyan illeszkednek egymáshoz, a változatban megőrzött alapgondolathoz, talán nem vétünk az igazság ellen.

A *caritas*ról szóló könyv a szeretetnek a hit és a remény fölé emelésével nem pusztán a Szent Pál-i gondolatot visszhangozza, hanem többszörösen is hangsúlyozva: „ezen szeretetnek nagy kötelességére maga a természet tanít minket” (4. l. Gálfalvi), végül is eljut a veszedelmes tételig, mely szerint „a természeti törvény annyira connaturata a legfelsőbb teremő elvvel, ami Isten, hogy a természetnek nem engedelmeskedni annyi mint istennek nem engedelmeskedni”.⁵ A felebaráti szeretet törvényét is a természet maga adta előnkbe. Már most Krisztus követői nem az imádkozásról, nem a világ elhagyásáról, nem a penitenciáról ismerhetők fel, hanem csak a szeretetről s az egymás iránti irgalmasságról (38); az isten iránt megparancsolt szeretet sem kötelez arra, hogy „szüntelen az isteni szeretetben foglalatoskodjunk” (51); magunk szeretetét isten nem kárhoztatja, sőt „kivánja is, ez legyen a felebaráti szeretet igazgató [z]sinóra” (53). Ily alapelvek után nyomul előtérbe a „testi alamizsnálkodás” feladata, s válik egyre élesebbé annak hangoztatása, hogy a misehallgatás, oltári szentséggel élés, imádság mit sem ér, ha nem párosul tevékeny felebaráti szeretettel (119. l.), sőt! valójában sokszor kedvesebb volna istennek, ha misét nem hallgatnánk (még innepnapokon is. . .), nem áldoznánk, nem imádkoznánk. . . vagy még misét sem mondanánk, hanem ahelyett egy mindentől elhagyatott betegnek szolgáljunk, bizonyos rendtelenségeket és veszedelmes villongásokat meg gyógyítanánk és letsendesitenénk. . . vagy megelőznök, hogy valamely szegény kétségbe ne essék vagy éhkel meg ne haljon” (265. l.). Elragadja Muratorit a szegények megmentésének vágya, kikel „a pompás és nagy zajgással való innepések ellen” (157. l.) megfenyegeti a gazdagokat, azt állítja, hogy „isten ítélőszéke a szegényt a törvénytelenül gyűjtött jószágának visszaadásától megmenti” (75. l.), viszont a józan okosság nevében visszaköveteli a „satzoltatóktól” azt, ami a szegény kárvallottaknak jár (170. l.), s elhárítva a templomok számára történő hagyatkozást, összetöretni kívánja még a templomi edényeket is akkor, amikor az élő templomok, az emberek inségben vannak, mert a kétféle áldozat, a mise és az emberi jócselekedet

⁵ A konzervatív Ferruccio de Carli (L. A. Muratori, Firenze 1915. 261.) is kiemeli ezt!

között szíve egyre inkább az utóbbihoz húzza, mert ebben fedezi fel egyre lángolóbban az emberi szolidaritást.

„Kemény beszéd ez” írja egy helyütt (194. l.), s csakugyan: ha a modern történész szemében mindez még oly nagylelkű, de mégis csak tragikus illúzióknak tűnik, a kortársak többsége, a vallásos tömegek és papok túlságosan kemény beszédnek vették, eretnek és felforgató, demagóg bűvészeknek. Mi maradt volna így a templomból s az áhítatosságból, ha Muratori csak az élő templomokra, s a felebaráti szeretet áldozatára építette volna az Egyházat?

Ha a caritasról szóló könyvben a felebaráttal és a szegénnyel való szolidaritás útján halad előre, a devocióról szóló könyv az egyházzal, a templommal, a pappal való szolidaritás útját nyomonza. Mintha a caritasról szóló súlyos gondolatmenetet akarta volna helyreigazítani, korrigálni. De mi lett belőle? Reformista gondolatainak oly tárháza, mely talán még nagyobb vihart támasztott, mint a másik könyv. Tamburini kardinális ugyan jóelőre figyelmeztette, hogy azt fogják mondani könyvéről, hogy diszkreditálja a vallást, semmibe veszi a Madonna s a szentek tiszteletét, hogy a jámbor szokásokat meg akarja szüntetni, de Muratori sem most, sem később nem hátrált meg, s csak néhány ponton szelídítette egy kicsit a szótvegét. A bécsi jezsuiták kérésére az Index vizsgálata alá is vetették, s a szerzőt lényegében a pápa jóindulata mentette fel az eretnekség vádjá alól. Ami nem mentesítette a domonkosok és jezsuiták, kardinálisok és egy későbbi szent, Liguori Alfonz heves támadásaitól.

Aki az Egerben megjelent, 1763-i szövegét olvassa ma, ebből a minden bizonnyal egyházi személy készítette, izes fordításból arra a sajátos összefüggésre is rádöbbenhet, amely Muratori reformtervei és VI. Pál pápa nemrég hozott rendeletei között feltűnni látszik. A misének nemzeti nyelven való celebrálása és a hívők bevonása a cselekménybe, továbbá a római kalendárium megtisztítása történelmi hitel nélküli szentektől, ünnepnapok és kultuszok csökkentése Olaszországban — láttam — igen széleskörű tiltakozást váltott ki, végül is Nápolyban Szent Januárius kultusza, vagy a Szent Miklósé Bariban sok évszázados örökség; és aki azt hinné, hogy csak valami reakciós maradi Itália tiltakozott, az téved, mert kitűnő tudósok, legkülönfélébb nyugatiak és nagy írók is tiltakoztak, és talán sok kommunistának sem tetszett az ügy; de ne bolygassuk azok kérdését, akiknek túl sok és azokat sem, akiknek túl kevés volt ez a pápai merészség. Muratori érveihez térve vissza itt is az igaz devocióknak a hamistól, a felületestől vagy károsítóval való elhatárolásával találkozunk először, a „helytelenül behozott vagy beférkőzött áhítatoskodás” elutasításával, és mindjárt emellett az istentisztelet természetes alapjának kijelentésével. Mit is parancsol isten szerinte? „Mind tsak azokat parantsollya, amiket a természet törvénye magunk javunkra tölünk kíván és amellyek elmulasztása kárunkra válik vagy boldogságunkat fogyasztja” (7. l.). Tehát a természet törvényének alapul vétele — a latinban: quod naturae leges a nobis postulant — és emellett persze a caritas követelményei ebben a könyvben is ott vannak, ezekből indul ki a szerző, az áhítatosságnál fontosabb cselekvés, a felebarátunkkal tett jócselekedet értékéből: „mert minden tselekedet vagy elmulasztás, amely törvénytelen vagy vétkes, vagy magunknak árt vagy a közönséges jónak, és ami másnak árt, a mi ártalmunkra is fordul” (6. l.). De a könyv egésze az áhítatosságról, az imáról, a miséről, a szentek, a relikviák stb. tiszteltéről szól, s mint mondtam, az újító, a reformer bátor gondolatmenetében. Hagyján, hogy az imát jóformán elmélkedéssé minősíti át, hogy a szentbeszédből egy a néppel folytatott konverzáció lesz; s hallottuk, hogy interpretál egy szentképet s mily keveset vár a szentek tiszteletétől; de a miséről, mint a leghasznosabb áhítatosságról, különösen érdekes fejezeteket ír; kimutatja, hogy „űdövel annyira megvesztegetődött a deák nyelv”, hogy abból olasz, francia és spanyol lett, és ma már a világiak közül is kevesen értenek latinul, „a köznépnél pedig már idegen nyelvvé vált vala”; „ezen okból történt osztán, hogy a misét hallgató nép meg-szünt a papnak felelni”, illetve, tegyük hozzá mi, hasadás állt be a pap s a nép között, már pedig „bizonyos dolog, hogy a Missén jelenlévő áhítatos nép-is a pappal egyetemben viszi véghez az áldozatot” (170. l. stb.). Ilyen pontokon érni tetten azt a Muratorit, aki *nem szent történelmet* ír már, hanem az emberek történetét,

az emberi szolidaritás történetét fedezi fel vagy követeli újra a templomban is. Elmondja tapasztalatait is, pl. Tirolból, ahol út közben, misét hallgatva, arra lett figyelmes, hogy a pap az evangéliumot s az imák egy részét nemzeti nyelven is, a nép felé fordulva adta elő. Ezért hát könyve 14-től 19-ig terjedő részében lefordítja nemzeti nyelvre (olaszra, ill. a fordító magyarra) a miseszövegeket.

Ennyi is elég, hogy belássuk: annak a két könyvnek, a caritas s a devotio könyvének, mely Barkóczy primás jóvoltából 1763-ban a mi olvasóinknak a kezébe került, meglehetett a hatása az egyháziak, főleg a vezetők gondolkozásának racionálisabbá tételében, modernizálásában; továbbá egy oly laikus élet és történelemszemlélet terjesztésében, mely a világnak a cselekvés útján való birtokbavételét, az emberek szolidaritását teszi legfőbb instanciává; és végül, bármily különösen hangozzék is, egy oly fogalom és szókészlet rendszerének meggyökereztetésében is, mellyel a felvilágosodás írói új vizekre térve is kénytelenek lesznek élni: mert ezek a terminusok most töltődnek fel azokkal az energiákkal, melyek Bessenyeiek meditációiban robbannak ki.

Gálfalvi Ozdi már Bessenyei fellépésének idején fordíthatta le a caritasról szóló könyvet, az approbatio Bécs 1773. május 4-i. Aki Bessenyei műveivel egyidejűleg olvassa e Muratorit, azt megkapja a fordítónak, az erdélyi udvari kancellária Bécsben tanuló protokollistájának különös, bessenyeies hevülete, s mondandójának ambivalenciája. Tudjuk, hogy még nem a felvilágosodásról beszél és mégis, mintha már arról is szólna. Ime egy-két idézet.

„Akármely tele torokkal kiáltson a természet, mégis, meg lehet mutatni, hogy az eleitől fogva süketeknek kiáltott. Uralkodott ugyan a szeretet az emberek szívében, de többire a saját szeretet, mely a felebarátival ellenkezik.” (14. l.) Kinek nem jut eszébe e szavakat hallva Bessenyeinek „A természet kiált, tiszteld méltóságát” sora az Ágás-ból, vagy éppen az a Rousseau, aki — ha franciára fordítva tették volna elébe e két mondatot —, ráismert volna benne saját „cri de la nature”-jére, „amour propre”-jára, s a szívére is minden bizonnyal; vagy hallgassuk meg ezt: „A büntetésre méltó tudatlanság álmából, melyben eddig talán azért hevertünk oly mélyen, mert azoknak [a tudásoknak] vizsgálására kevés gondunk volt, már egyszer ébredgyünk fel” (41. l.) Nem a tudatlanságból ébredő és ébreszteni akaró Bessenyei képzik-e meg most előttünk? Nem kiragadott példákról, elszigetelt mondatokról van szó. A felebaráti szeretet és természet szerinti cselekvés tana mögül rémítő szakadékként tűnik elő az emberiségnek az az eredeti meghasonlása, mely az egyenlőtlenséghez vezetett; ezt kellene megszüntetni vagy kiegyenlíteni, s e ponton Muratori, aki különben nem a természetet váltota az egyenlőtlenséggel (26. l.), hanem „Adámnak szerencsétlen maradékit” (éppen csak megemlítve a bűnbeesést) és főleg „a visszafordult világon uralkodó magunk rendetlen szeretetét”, megint csak Rousseau felé egyengeti az utat, tudjuk, hogy sokadmagával, de egy szerény színvonalú magyar erkölcsstani irodalomban mindenesetre súlyosan. Mert a nagy probléma, melyet így fog fel Rousseau és tudnak a felvilágosodottak is, az, hogy „nyomorúságunk és szegénységünk oka bizonyára nem a természet” (26. l.), és hogy az ártatlanságát elvesztett emberiség „mingyárt két igen érzékeny és nehéz mineműségek” (10. l.) elé került, ezek uralkodtak el rajta, és pedig az inaequalitas és az egestas, Gálfalvi Ozdi szavaival: „az Egyenlenség és a Szükség”, mert — folytatja Muratori — „ebből a közönséges és mindenkor tartandó egyenlenségből származik a szükség vagy a szegénység”. Az olvasó feltűti a fejét: „mindenkor tartandó egyenlenség”? Mit jelent ez? Az egyenlőtlenség talán öröktől való, istentől vagy természettől elrendelt? Nem, ezt elutasítja Muratori, ez az emberek műve, de azért szorongását is elárulja egy villanásig: „ha a szüntelen tartó egyenlenség és szükség nem történet szerént, hanem állandó végezésből uralkodnék és a teremtés üdejétől venné eredetét, [az emberiség] nemes Épületjének csak a szereteten kellene kezdődnie.” (11. l.) Egy ily egyenlőtlenség ellen ugyanis a társadalmi szerződés, ahogyan ő fogja fel, nem segíthet, az csak oly „megváltoztathatlan s világos alkalom” (e szó akkor alku-t jelentett), „mellyel a Fejedelem lekötelezi magát, hogy alattvalóit igazán szereti és tehetsége szerént boldogságára fog ügyekezni” (87. l.).

A paternalisztikus uralkodó, a Landesvater még az ő fejedelme, de e körül, az egyenlőtlenség s a belőle származott szegénység világában, amikor a törvényt is a szegény érdekében igazítja helyre Muratori, csak a szeretet, a felebaráti segíthet szerinte.

Egy nem egyszerűen szegénygondozás, hanem a koldusoktól gyötört Itáliában az „occupare pauperes laboribus” programja is (De Charitate, caput XXXIII 649. stb. 1.), a *homo homini Deus* antikvitásból átvett jelszavában exaltálódik (éppen a könyv legelején, 12. l.). Nyilvánvaló, hogy ez vágás is a hobbesi *Homo homini lupus*-ra. De mily nagy változás a nagy Fénelon óta, aki a Télémaque-ban így ítélte el Minosszal az erényes, jótékony embert: elkárhozol, mert — Haller fordítása szerint — „oltára s istene vóitál tulajdon tetszésednek” (252. l.). A francia eredeti pregnansabb. A quietistánál a kárhozat ítélete ez: *tu as été ta divinité*. A felvilágosodás olasz úttörőjénél pedig az *üdvözülés* egyetlen útja nyílik meg a *homo homini Deus* elvéből.

E ponton is ráérezni arra az új történelemszemléletre, mely az erkölcsi iratok *eszmerendszerét* táplálja. S valóban rendszerről van szó, melynek egyes elemei, motívumai külön-külön, s elszórtan felfedezhetők ugyan a Bessenyei előtti időszak irodalmában, de ily szervezettségben, kölcsönös összefüggésben nem nagyon. S a természet törvényének és a kétféle tevékeny szeretetnek, az egyenlőtlenségnek, a szegénységnek s a társadalmi szerződésnek e felvázolt és összekapcsolt elvei köré további modern csengésű fogalmak és terminusok hálózata kerekül. Ilyen a *józan okosság*, mellyel a természet törvényét felfedezzük, ilyen a *boldogság*, melyhez kinek-kinek joga van, de leginkább a *közboldogság*, melyet szintén emleget Muratori, külön remeket írva róla: *Della pubblica felicità*.

És még valami, a *szív*. Ha nem is nagyon, de elítéli Muratori az érzékenység vagyis érzékek rabjait; ugyanakkor valami új szenzibilitás árad el ezen az okos, érvelő, az indulatokat többnyire visszafajító prózán. „A felebaráti szeretet törvénye abban a középpontban áll, mellyre az emberi szív minden mozdulásának ügyekeznit kell” (20. l.), s e szívnek indulatai vannak, rejtekei, vágyódásai, gerjedései, néha „vitézi szívvél” tudjuk csak elvégezni magunkban, hogy jót tegyünk felebarátunkkal (61. l.), de mindig szánakodó szívet kell érezni iránta, hiszen a „vad szívet táplálók” rosszak, és szívünk „mélyen meg sebesedik” látva a szeretet és irgalom nélkül való embereket (103 l.).

Ezekről és sok más ily példáról az, aki elszigetelten vizsgálja őket, azt hihetné, hogy a barokk maradványai. Csakhogy az a kontextus, az a gondolati összefüggés, amelyben e szív indulatba jön, láttuk, egészen más, racionalista-empirista gondolkozóra vall. Bethlen Kata így babusgatta szívét: „Nohát én szívem, miért erőtelenkedel én bennem, mit buslakodol? azért-e, hogy mindenektől megfosztatol, akik vigasztalhatnának, hát nem tudod-e azt, hogy ha mind Atyám és Anyám el hágy is engemet, de az Ur kegyelmesen magához vészen. Hát én szívem mit kívánhatsz többet . . .”⁶ Bessenyei szíve hol a filozófusé, aki rákiált: „Mi vagy szív? mit akarsz? miért fájssz? miért örülsz? miért tsalod magadat és miért nyögsz?”⁷ hol a csínytevésben jókedvre, játékra bátorodó emberé, aki, mint szív, „dalolni, fütyülni kezd s örül”.⁸ Muratori szíve már nem a pietistáé, aktivitásvágy tölti el az övét, kiáradó, világ felé forduló s okosabb szeretet; de még nem Bessenyeinek a felvilágosodás szenvedélyeiből elragadtatott komor és vidám, csupa gond s csupa játék szíve. Kettejük között áll, az érzékenység érzéki jelentését lassan a szenzibilitás érzelmi köre felé tágitva.

Hatott-e ez a természet törvényéről és józan okosságról, kétféle szeretetről, egyenlőtlenségről és társadalmi szerződésről, szívről és boldogságról oly pregnánsan író tudós a magyar olvasókra, alakíthatta-e élet- és történelemszemléletüket? Ami az egyházon belüli racionalizáló-

⁶ Árva Bethlen Kata önéletírásának kiadatlan töredékei. ItK 1970. 69.

⁷ A Holmi, 1779. 41.

⁸ *Futó darabok*, in: *Bessenyei György válogatott írásai*. szerk. VAJTHÓ L. 1961. 85.

dás folyamatát illeti, világos, hogy a meglévő folyamatot erősítette, annak adott nagyobb lendületet, akár Barkóczytól Pyrkerig, akár a laikus Gálfalvi Ozditól a veszélyes prédikációkat tartó Verseyhyig. Az is hatás már, hogy Gálfalvi Ozdi Muratorinak egy másik művét is le akarta fordítani. S jeleztem, hogyan adják ki azokat a Muratori ajánlotta kegyességi könyveket, melyek többé-kevésbé Muratori tekintélyét is emelték. Legvégül: számos liber gradualis közölte Muratorinak vagy a Devotióról vagy a Caritas-ról minálunk kiadott könyvét, 1756-tól 1776-ig legalább nyolc ízben. Azok a Pótlások, melyeket legutóbb Komjáthy Miklósné szerkesztésében Petrik bibliográfiája V. köteteként adott ki az Országos Széchényi Könyvtár, felhívják figyelmünket e sajátos alkalmi kiadványtípusra, mely „egy terjesztésre vagy ajándékozásra szánt műből és a professzori előadás téziseiből” állott. „A téziseket többnyire hozzákötötték a megjelent könyvhöz.” Nos, Pécestől Egerig, Nagyszombattól Budáig nyolc ízben terjesztették így Muratori e két könyvét.

Néha e párlapos tézis az angyalokról vagy a szentek tiszteletéről szól, pont arról, ami nem igen tetszenék Muratorinak. De ez is a korhoz tartozik, ez a kis, könyvlapok feleselésében elkapható ellentmondás, ahhoz a korhoz, melynek drámáját kevesen készítették elő oly szívós és okos munkával, mint Muratori.⁹

⁹ Muratori életművének újabb értékelései közül a következőket hasznosítottam: *Opere di L. A. Muratori*. (Szerk. G. FALCO és F. FORTI) 1.—2. köt. Ricciardi, 1964. Sergio BERTELLI: *Erudizione e storia in L. A. Muratori*. Roma 1960. — Mario FUBINI: *Dal Muratori al Baretti*. Bari 1954. 1—151. Ezio RAIMONDI: *Ragione ed erudizione nell'opera del Muratori*. in: *Sensibilità nel Settecento*. Szerk. V. BRANCA, 1. köt. 1967. 319—336. — Alberto VECCHI: *I modi della devozione*. Uo. 95—124.